

Список використаних джерел

1. *Барт Р.* От произведения к тексту / Роланд Барт // Избранные работы: Семиотика. Поэтика, – М., 1994. – 594 с.
2. *Березинська З. В.* Німецька народна епічна поезія в перекладах Івана Франка / З. В. Березинська // Іван Франко. Статті і матеріали. Збірник восьмий. – Львів : Вид-во Львівського ун-ту, 1960. – С. 130-140.
3. *Еко У.* Поетика відкритого твору / У. Еко // Слово. Знак. Дискурс: Антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст. / за ред. М. Зубрицької. – Львів : Літопис, 1996. – С. 408-419.
4. *Зубрицька М.* Читач як теоретична категорія в культурологічному дискурсі ХХ сторіччя / М. Зубрицька // Вісник львівського університету. Серія “Журналістика”. – 2007. – Вип. 31. – С. 166-173.
5. *Кухаренко В. А.* Інтерпретація тексту : учеб. пособие / В. А. Кухаренко. – 2-е изд., перераб. – М. : Просвещение, 1988. – 192 с.
6. *Лонг М.* За роялем с Дебюсси / М. Лонг ; пер. с фр. Ж. Грушанской ; под ред. и с предисл. Е. Бронфин. – М., 1985. – 305 с.
7. *Рикер П.* Конфликт интерпретаций: очерки о герменевтике / П. Рикер. – М., 1995. – 18 с.
8. *Слово. Знак. Дискурс.* Антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст. / за ред. М. Зубрицької. – Львів : Літопис, 2001. – 415 с.
9. *Шлейермахер Ф. Д.* Речи о религии к образованным людям ее презиращим. Монологи / Ф. Д. Шлейермахер. – СПб. : Алетейя, 1994. – 334 с.

УДК 304.44

Н.В. Шакун, канд. філос. наук, доцент

Чернігівський державний інститут економіки і управління, м. Чернігів, Україна

СВІТОГЛЯДНО-ФІЛОСОФСЬКІ ПІДХОДИ ДО СОЦІАЛЬНОЇ ПІДТРИМКИ НЕУЖДЕНИХ У КОНТЕКСТІ УКРАЇНСЬКОЇ ФІЛОСОФІЇ

Аналізується світоглядно-філософське підґрунтя вітчизняного досвіду соціальної підтримки нужденних. Підкреслюється необхідність урахування вітчизняних філософських ідей для визначення ефективних стратегій орієнтації соціальної роботи в умовах сучасного українського суспільства.

Ключові слова: соціальна підтримка, соціальна робота, світоглядно-філософські підходи, українська філософія.

Анализируются мировоззренческо-философские основания отечественного опыта социальной поддержки нуждающихся. Подчеркивается необходимость учета отечественных философских идей для определения эффективных стратегий ориентации социальной работы в условиях современного украинского общества.

Ключевые слова: социальная поддержка, социальная работа, мировоззренческо-философские подходы, украинская философия.

The article analyses the outlook and philosophic basis of the domestic experience of social support for those in need. The necessity of taking into consideration the domestic philosophic ideas for social work orientation in conditions of the modern Ukrainian society.

Key words: social support, social work, outlook and philosophic approaches, the Ukrainian philosophy.

Постановка проблеми. Потреба створення, збереження і поширення громадських цінностей та формування ефективної соціальної політики в державі актуалізує світоглядно-філософський аналіз соціальної роботи як особливої галузі наукових знань та професійної діяльності, спрямованої на підтримку соціального функціонування людини

та реалізацію її громадського потенціалу. Ефективність такого аналізу значною мірою залежить від урахування вітчизняного досвіду соціальної підтримки нужденних і духовних передумов становлення соціальної роботи в Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання світоглядно-методологічної орієнтації соціальної роботи досліджуються такими вітчизняними вченими, як В. Андрущенко, В. Бех, Е. Герасимова, І. Грига, М. Лукашевич, І. Мигович, Д. Полтавець, Т. Семигіна. Світоглядно-філософські аспекти теорії та практики соціальної роботи розроблені у працях російських науковців: В. Бочарова, С. Григор'єва, І. Зимньої, В. Мітрохіна, П. Павленка, В. Ярської та ін. Водночас попри суттєві напрацювання вітчизняних та зарубіжних фахівців, проблема філософської орієнтації соціальної роботи в умовах сучасного українського суспільства залишається відкритою. Уважного вивчення також потребує національно-культурний досвід вирішення засадничих питань взаємопідтримки та взаємодопомоги в суспільстві. В зв'язку з цим **мета статті** полягає в аналізі світоглядно-філософських підходів до соціальної підтримки нужденних у контексті вітчизняного світорозуміння та світовідношення.

Виклад основного матеріалу. Сучасний стан українського суспільства, на наш погляд, влучно характеризує метафора німецького соціолога У. Бека: «суспільство ризику». Виявляється це в незавершеності трансформації економічних, політичних, культурних відносин, яка розпочалась з розпадом СРСР і докорінно змінила структуру українського суспільства, суспільні стандарти, норми, стереотипи, цінності, духовні орієнтації. Разом з розвитком суспільства ризику, на думку У. Бека, помножуються і суперечності між тими, хто піддається ризику, і тими, хто отримує з них вигоду [1, с. 25]. В Україні наслідком цього процесу стало зростання незахищеності багатьох соціальних груп, зниження здатності людей до співчуття та співпереживання. Тим ціннішим в умовах сьогодення виявляється багатий соціокультурний досвід підтримки нужденних, який сформувався в Україні протягом століть, а також ті світоглядно-філософські ідеї, на які він спирався.

Під процесом соціальної підтримки в статті розуміється, насамперед, процес допомоги і взаємодопомоги в культурно-історичній спільності. В Україні, як і в кожному конкретному національно-культурному середовищі, він мав свої особливості, причому «кожен етап зміни парадигми підтримки пов'язаний зі зміною суб'єкта й об'єкта, інститутів підтримки, ідеології допомоги» [6, с. 12].

Ідеї колективної взаємопідтримки властиві традиційному способу буття українців ще з докиєворуських часів. Життя первісної спільноти розгорталось у поселенні, яке для українців було не просто соціокультурним і часо-просторовим утворенням, а й особливим світом-домом, в якому формувались людські стосунки [12, с. 14-15]. З давніх часів у спільноті приймалися загальнообов'язкові рішення, правився суд, вшановувались видатні особи, карались зловмисники, відбувалось святкування головних урочистих дат, обговорювались поточні справи, надавалась підтримка найменш захищеним її членам тощо. В умовах спільного, громадського буття сформувались і специфічні ментальні риси українців: дуже розвинене почуття особистості, яке протестує проти фаталізму; прагнення до громадської справедливості, яке спричиняється до ненастанних пошуків правди на землі; особиста ініціатива у порушенні й розв'язанні питань як моральних, так і громадських; братерська любов до людей [2, с. 60].

Ідеї любові і взаємопідтримки тісно пов'язані з впровадженням християнства в Україні. Християнська релігія мала важливе значення для трансформації всіх сфер суспільного життя, в тому числі й стратегій допомоги та підтримки людини. Дієвість і практичність християнської філософії почала забезпечувати спеціальна організація, яка стала істотним суб'єктом соціальної допомоги нужденним – церква. Це безпосередньо позначилось на характері соціальної підтримки, адже з часу запровадження релігії сформувалась християнська концепція допомоги, в основі якої перебувала філософія любові до ближнього.

З позицій християнської церкви доброчинність розглядається не лише підставою суспільної злагоди, а й запорукою духовної досконалості особи, гарантією спокутування гріхів, отже – її спасіння. Світоглядно-філософські ідеї підтримки нужденних, таким чином, формувались у контексті християнського гуманізму, ключовою особливістю якого було поєднання ідеї людинолюбства з теоцентризмом. Це яскраво виявилось у творах киеворуських мислителів (Феодосія Печерського, Нестора, Никифора, Володимира Мономаха, Климента Смолятича та ін.), які містять заклики людино- та боголюбства, закладають ті теоретичні підвалини допомоги нужденним, які в подальшому стали підґрунтям практичної діяльності у суспільстві.

Одна з ключових проблем, яку намагались вирішити давньоруські любомудри, – проблема співвідношення духовної та тілесної доброчинності. Так, Феодосій Печерський (бл. 1008-1074) у «Слові про терпіння і любов» визнає милосердя найважливішою з людських чеснот, вважає запорукою морального самовдосконалення особи та спасіння її душі. В «Слові про віру християнську і латинську» Феодосій підкреслює необхідність милувати милостинею не тільки людей своєї віри, а й іншої: «Милостинею обдаруйте не лише єдиновірців, але й чужих. Якщо бачиш роздягненого чи голодного, страждачого від холоду чи якоїсь біди, чи то іудей, чи сарацин, чи болгарин, чи єретик, чи латинянин, чи язичник який – всякого помилуй і від біди позбав, якщо в змозі, – і не будеш позбавлений милості Божої» [4, с. 162].

У творах літописця Нестора (бл. 1056 – після 1113) – «Життя преподобного отця нашого Феодосія, ігумена Печорського», «Повісті временних літ» – поряд з думкою про боговибраність слов'янського народу, проводиться ідея пріоритету добра та добродійства. Відомий політичний і церковний діяч Никифор (невід. – 1121) звертає увагу на складну, суперечливу людську природу. На думку мислителя, людина має тілесну і духовну сутність, розумне та нерозумне начала. Причому розумне начало пов'язується Никифором з добром, творінням милості. Про низку моральних імперативів, притаманних доброчинній особі, серед яких і настанови підтримати убогих, вдів, «творити милостиню» нужденним, «ухилитися від зла» тощо йдеться у «Повчанні» Володимира Мономаха [3, с. 163].

У працях давньоруських мислителів доброчинність безпосередньо пов'язується з ідеєю «страху Божого», який розуміється як своєрідний «місток» між ставленням до Бога та практичною діяльністю. Страх повинен існувати в серці людини, як у сакральному тілесному центрі, завдяки якому вона прилучається до позаземного. Тим самим у вітчизняній філософії ще з часів Київської Русі започатковується тенденція кордоцентризму, що нерозривно пов'язана з ідеєю доброчинності.

Допомога нужденним, поряд з постом, молитвою, аскезою є щоденною кропіткою працею людини по спасінню її душі, на думку Кирила Туровського (1130 – бл. 1182). У притчі «Про людську душу» автор розглядає ідею милосердя в контексті християнських чеснот, уподібнюючи останні «дереву життя». Його основою є смиренномудріє, початком – покаяння, стовбуром дерева – благовір'я. Від того стовбуру відходить гілля, що символізує різні види покаяння: сльози, піст, чисту молитву, милостиню, покірність та ін. Плоди на гілках – шляхи людського спасіння. До них мислитель відносить любов, послух, покірність, злиденність [4, с. 199].

Таким чином, давньоруські мислителі у своїх творах розкривали етичний та онтологічний зміст милосердя, відстоювали ідеї любові до Бога і ближнього, закладаючи теоретичне підґрунтя підтримки нужденних та немічних.

Під впливом провідних ідей гуманізму формувалось розуміння суспільної взаємодопомоги в добу Ренесансу. Практичні завдання суспільної підтримки в цей період в Україні вирішуються у двох основних напрямках: особисте піклування про нужденних, сиріт, престарілих, започатковане традиціями давньоруських князів та вдосконалення масштабів державної підтримки соціально вразливих верств населення при залученні благодійницької діяльності церкви. Вагомий внесок у вирішення соціальних проблем тогочасного українського суспільства належить церковним братствам. Як зазначає український етнограф, письменник, державний і церковний діяч І. Огієнко, «благодійність була одним з головних завдань діяльності братств... Особливу опіку свою братства звертали на бідних, старих, немічних, хворих, удів, сиріт, ув'язнених і подорожніх, допомагаючи в міру своєї можливості» [8, с. 128]. Практичною діяльністю братчики втілювали в життя принципи благочестя, людяності, милосердя, розроблені у філософії Юрія Дрогобича, Павла Русина з Кросна, Станіслава Оріховського-Роксолана та ін. діячів українського Ренесансу.

У кінці XVII ст. традиційні звичаї взаємодопомоги в Україні набувають нових форм. Серед українців вони мали таку структуру: толока, супруга, відробітки, супрядки [5, с. 122]. В їх основі лежали не лише принципи рівного внеску в спільну працю, а й морально-етичні настанови, спрямовані на допомогу людям або сім'ям, які потрапили в критичні ситуації.

Звід таких морально-етичних настанов зустрічаємо у «Требнику» київського митрополита, засновника Києво-Могилянської академії Петра Могили (1596-1647). Зasadничими принципами суспільних відносин, на думку філософа, є «любов як фундаментальна основа всього, милосердя як дієва любов і терплячість» [7, с. 18]. Мислитель виділив два основні види підтримки нужденних: опіку невлаштованою людиною з метою підтримання її тілесного існування («допомога одежею», надання притулку на ніч подорожньому, догляд хворого тощо) та моральну підтримку людини, яка опинилась у складній життєвій ситуації. Моральна опіка, на думку П. Могили, є не менш важливою, адже крім проблем біологічного існування (одяг, харчування, житло тощо), перед людиною постають значні духовні «нужди». Незадоволеність останніх призводить до морального зубожіння людини. виправити ситуацію можна «душевною» підтримкою ближніх, напученням грішника відступитись від гріха, навчанням неосвічених і невігласів, особливо дітей-сиріт, щоб вони стали гідними членами суспільства, наданням

вірних порад тим, хто хоче виправити своє життя, втіхою скорботних, молінням за своїх ближніх, терплячим знесенням докорів, прощенням заподіяного зла [7, с. 27].

Наступний етап осмислення питань суспільної взаємодопомоги припадає на кінець XIX – початок XX століття. В цей період відбулись значні соціально-економічні трансформації, зумовлені викликами індустріальної революції. Тогочасні соціальні та демографічні проблеми спонукали українських мислителів до активного пошуку наукових основ соціальної підтримки. Попри те, що спеціальних праць, присвячених розробці світоглядних засад соціальної підтримки бракувало, не лишилися осторонь осмислення соціальних проблем такі українські просвітителі та філософи, як М. Пирогов, К. Ушинський, С. Русова й ін.

Питанням соціальної влаштованості людини у світі приділив велику увагу український хірург, просвітитель, організатор науки в Україні М. Пирогов. У своїх творах учений проводить ідею про те, що «буденне» людське життя складне і непередбачуване [9, с. 63]. Підготувати людину до життєвих труднощів здатне загальнолюдське виховання, яке забезпечується науковим знаннями та релігійно-християнською мораллю. Науковець був твердо переконаний, що суспільний поступ в Україні забезпечить освіта і наука. Актуальність гуманістичних настанов М. Пирогова очевидна і в наш час – час реформування українського суспільства та розв'язання важливих світоглядних питань соціальної сфери.

Видатний мислитель і педагог К. Ушинський наполягав на необхідності тісного зв'язку педагогічної науки з реальним життям та суспільними потребами. Світоглядно-методологічною основою його педагогічного вчення став гуманістичний підхід до життя людини. Людина у творах мислителя розглядається як мікрокосм, який існує як оригінальне і неподільне ціле [11, с. 215]. Життя, за К.Ушинським, – це множина різноманітних людських дій, що не підлягають впорядкуванню жодній односторонній теорії. Міркуючи над сенсом життя, філософ доходить висновку, що кожна людина повинна мати мету, прагнення до якої зробить її життя повноцінним і змістовним. Невлаштованість людського життя, на думку педагога, пов'язана з відсутністю життєвої мети або з хибністю цілей, які ставить перед собою людина. В такому разі, вважає К. Ушинський, людина буде вести жалюгідне існування або взагалі може накласти на себе руки [11, с. 215].

Освіту К. Ушинський розглядав як соціальний інститут, який безпосередньо впливає на соціальні відносини та стан соціальної сфери суспільства. Значну увагу педагог приділяв пошукам ідеалу, мети змісту виховання, адже був твердо переконаний, що саме виховання здатне розкрити сутнісний потенціал особистості, допомогти людині знайти своє місце у суспільстві. Загалом освіта, на думку педагога, є потужним чинником гармонізації суспільних відносин, дієвим фактором соціальної стабільності, ефективним засобом соціалізації людини.

Питанням соціалізації індивіда, аналізу складного процесу становлення людини як особистості присвячені педагогічні праці С. Русової. На думку вченої, соціальне виховання особи є запорукою ефективного поступу суспільства і тільки зрозумівши тісний зв'язок особи з громадянством, уявивши собі найкращі добродії, яких вимагають від особи громадянські обов'язки, можна виявити, як саме треба здійснювати соціальне виховання, щоб наслідком його був справжній розвиток громадянства. Зміст освіти С. Русова пов'язала з екзистенціальною орієнтацією на «школу життя», що передбачало

переосмислення цілей, змісту, форм і методів соціальної педагогіки. Тому головне завдання освіти С. Русова вбачала в орієнтації на культ особи, яка вільно виявляє усі свої творчі сили [10, с. 144].

Поворот до осмислення людини як унікальної індивідуальності, наділеної широким спектром можливостей, до визнання цінності її індивідуального вибору та свободи особистості, який здійснюється в творах вітчизняних мислителів другої половини XIX – початку XX ст., став важливою методологічною підставою, що передбачала розгляд соціальних відносин крізь призму визнання самоцінності кожного громадянина в громаді (суспільстві). Інтелектуальними зусиллями українських педагогів, таким чином, було створено філософське підґрунтя для нових підходів до підтримки людей, невлаштованих у житті. Наприкінці XIX ст. теологічний і суспільно-благодійні підходи щодо надання соціальної допомоги змінюються на правовий підхід. Починається створення державної системи соціального забезпечення, одночасно з якою продовжують функціонувати профспілки, каси взаємодопомоги тощо. Саме до цього періоду відносять професіоналізацію соціальної роботи.

Висновки. Таким чином, Україна має багаті традиції доброчинності, суттєвий досвід розв’язання соціальних проблем, вагому філософську, педагогічну спадщину, осмислення якої забезпечить інтеграцію традицій і новаторства, національного і загальнолюдського. Осягнення вітчизняних теорій, звернення до світоглядно-філософських традицій власного народу сприятиме формуванню ефективних стратегій орієнтації соціальної роботи в сучасних реаліях українського соціуму.

Список використаних джерел

1. Бек У. Общество риска. На пути к другому модерну / У. Бек ; пер. с нем. В. Седельника и Н. Федоровой, послесл. А. Филлипова. – М. : Прогресс-Традиция, 2000. – 384 с.
2. Булашев Г. Український народ у своїх легендах, релігійних поглядах та віруваннях / Г. Булашев ; пер. Ю. Буряка. – К. : Довіра, 1992. – 416 с.
3. Володимир Мономах. Повчання // Хроніка-2000. – 2000. – Вип. 37-38. – С. 158-169.
4. Златоструй. Древняя Русь X – XIII веков / сост. А. Г. Кузьмина, А. Ю. Карпова. – М., 1990. – 302 с.
5. Історія української культури : в 5-ти томах. – К. : Наукова думка, 2003. – Т. 3. – 1248 с.
6. Костина Е. Ю. История социальной работы / Е. Ю. Костина. – Владивосток : Изд-во Дальневосточного университета, 2004. – 110 с.
7. Нічик В. Петро Могила в духовній історії України / В. Нічик. – К. : Укр. Центр духовної культури, 1997. – 328 с.
8. Огієнко І. Українська церква: Нариси з історії Української православної церкви : у 2 т. / І. Огієнко. – К. : Україна, 1993. – Т. 1-2. – 284 с.
9. Пирогов Н. И. Избранные педагогические сочинения / Н. И. Пирогов. – М. : Изд-во АПН РСФСР, 1953. – 753 с.
10. Русова С. Вибрані педагогічні твори / С. Русова. – К. : Освіта, 1996.
11. Ушинський К. Людина як предмет виховання. Спроба педагогічної антропології / К. Ушинський // Твори : в 6 т. – К. : Рад. школа, 1952. – Т. 4.
12. Шевченко В. Українська філософія в системі українознавства: теорет. метод. комент. до курсу філос. у вищ. навч. закл. / В. Шевченко. – К. : Персонал, 2008. – 240 с.